

„Mulle olete tõesti palju andnud“.

Jaan Kaplinski ja Bernard Kangro kirjavahetusest

MAARJA HOLLO

Essees „Miks just arbujad? Mõtisklusi „Arbujatest“ ja arbujatest, vanadest ja uutest luulegeneratsioonidest“ mõtiskleb Bernard Kangro (1910–1994) muu hulgas selle üle, millise jälje on arbujate looming jätnud hilisematele luuletajate põlvkondadele. Ta leiab, et kuuekümnendatel kirjandusse tulnud luuletajates „vastuvaidlematult võib välja kuulata arbujalikke kõlaseid, ära tunda midagi tuttavat hoopis uuel kujul, hoopis võõra näoga“.¹ Tõepoolest – pole juhuslik, et läbini arbujalikuna kõlab näiteks Jaan Kaplinski (1941–2021) esimene luuletus „Võõras“ (1956), mille ta kirjutas 15-aastasena ja mille miljööd on Kaplinski valikkogu koostaja Märt Väljataga nimetanud bernardkangrolikuks.²

Kangro väitele võib kinnitust leida mujaltki, näiteks tema ja Kaplinski kirjavahetusest. See sai alguse 1981. aasta oktoobris. Kirjavahetuse algatajaks oli Kaplinski, keda ajendas selleks ilmselt Kangro samal aastal ilmunud mälestuslike esseede kogu „Arbujad. Märkmeid, mälestusi, mõtisklusi“, mis näib olevat jätnud talle sügava mulje. Oma esimeses kirjas Kangrole teatab ta: „ARBUJAD mõjusid mulle nii, et nägin mitu ööd unes raamatu peategelasi ja silmis-kõrvus pulseerisid värvid, millest hommikul ei teadnud, kas nad on Talviku, Alveri või unenäo enda.“³ Suurem osa Kaplinski kirjast ongi pühendatud arbujatele. Seejuures selgub huvitava faktina, et Kangro teos oli jõudnud teistegi kodueestlaste lugemislauale.

Kui Kaplinski oli Kangrole kirjutades oma elutee keskel, siis Kangrol oli elutöö suures osas juba tehtud: ilmunud oli kolmteist luulekogu ja kaks valikkogu, viisteist romaani, kogumik näidendeid ning arvustused ja esseed. Aega ja energiat võtsid endiselt ajakirja Tulimuld toimetamine ja töö Eesti Kirjanike Kooperatiivis, mis tõi kaasa vajaduse olla pidevas kirjavahetuses paljude eri riikidesse sattunud eesti pagulastega. Kirju vahetas Kangro intensiivselt ka kodueestlastega, et olla kursis sellega, mis toimus okupeeritud Eesti kirjandus- ja kultuurielus. Sidet kodukohaga

Maarja Hollo, PhD, vanemteadur, Eesti Kirjandusmuuseum, maarja.hollo@kirmus.ee

¹ B. Kangro. Miks just arbujad? Mõtisklusi „Arbujatest“ ja arbujatest, vanadest ja uutest luulegeneratsioonidest. – B. Kangro. Arbujate kaasaeg. Märkmeid, mälestusi, mõtisklusi. II köide. Lund: Eesti Kirjanike Kooperatiiv, 1983, lk 255.

² M. Väljataga. Jaan Kaplinski luulest. – J. Kaplinski. Valitud luuletused. Koost. M. Väljataga. Tallinn: Varrak, 2021, lk 375.

³ EKM EKL, f 424, m 2: 1, l. 1.

Võrumaal aitas hoida kirjasuhtlus õe Salme Kongoga (1905–1988), kes elas elu lõpuni Kangrote kodutalus Rüütil. Kodueestlastest oli Kangrol kõige mahukam kirjavahetus Oskar Kruusiga, kelle kirju Kangrole leidub Eesti Kultuuriloolises Arhiivis peaaegu paarsada, samuti suhtles ta tihedalt Valmar Adamsi,⁴ Laur Tamme, Leo Tiigi, Eerik Tederi ja veel paljude teistega.

Kangros, kes oli üks eesti kirjanduselu peamisi arhitekte võõrsil, sulandusid visioonäär ja kultuurimälu järjepidevuse hoidja. Need kaks Kangro rolli on oma raamatus arbutajatest tabavalt kokku võtnud Vallo Kepp: „Terve paguluse aja kaevandas Kangro minevikust väärtusi tuleviku tarvis, aitas Lundi kaudu uude nõukogude reaalsusesse transportida sõjaeelseid sündmusi ja vaimsust.“⁵

Kangrot on nimetatud eesti kirjanduse üheks isakujuks,⁶ Kaplinski soovastu on soovinud end mitmel puhul kirjanikuks olemisest ja kirjandusest distantseerida. Näiteks tunnistab ta oma käsikirjalises eluloos, et on „luuletaja rolliga mingil määral harjunud“, kuigi see ei ole ehk roll, mille ta ise oleks valinud, kui oleks kasvanud „vaba inimesena vabal maal“.⁷ Raamatust „Isale“ aga võime lugeda, et lapsest saati võlusid loodusteadused teda rohkem kui eetika, esteetika ja psühholoogia.⁸ Luuletajarolli vastu protesteerib Kaplinski ka kogus „Õhtu toob tagasi kõik“ ilmunud iroonilises luuletuses, kujutades ennast „postamendi-Jaanina“:

Samavõrd kui inimene loob kirjandust, / loob kirjandus inimest, valab ta pronksi / ja tõstab postamendile – luuletajaks, / kellest kõrgelt ei paista muud kui / õilis rüht, lahtine (pronks)särgikaelus / ja kaugusse (prügimäe ja metsade poole) vaatav pilk // Ma olen ise seal olnud – see on vilets koht / seista ööd ja päevad, kuumad ja külmad / seal üleval ja teha nägu, et su pronksist / näole ja kehale ei lähe üldse korda / imetlejad ja kadestajad, kes sind vaatavad alt, / ja Jumala linnukesed, kes situvad ülalt sulle pähe.⁹

Aastail 1981–1994, mil Kaplinski Kangroga kirju vahetas, ilmusid Kaplinskilt luulekogud „Raske on kergeks saada“ (1982), „Tule tagasi helmemänd“ (1984), „Õhtu toob tagasi kõik“ (1985), hiina ja jaapani luule valimik „Täiskuutaeva all“ (1985; koos Rein Rauaga), valikkogu „Käoraamat“ (1986), luulekogu lastele, autobiograafilist lühiproosat koondav „Kust tuli öö“ (1990), poeem „Hinge tagasitulek“ (1990), luulekogu „Tükk elatud elu“ (1991), artiklikogumik „Poliitika ja antipoliitika“ (1992), reisikiri „Teekond Ayia Triadasse“ (1993) ning luuletõlked kogumikus „Ex oriente“ (1989) ja Tomas Tranströmeri „Luulet“ (1989).

⁴ M. Hollo. Poeedi ja Prohveti kõnelused. Väljavõtteid Bernard Kangro ja Valmar Adamsi kirjavahetusest. – Looming 2010, 9, lk 1267–1284.

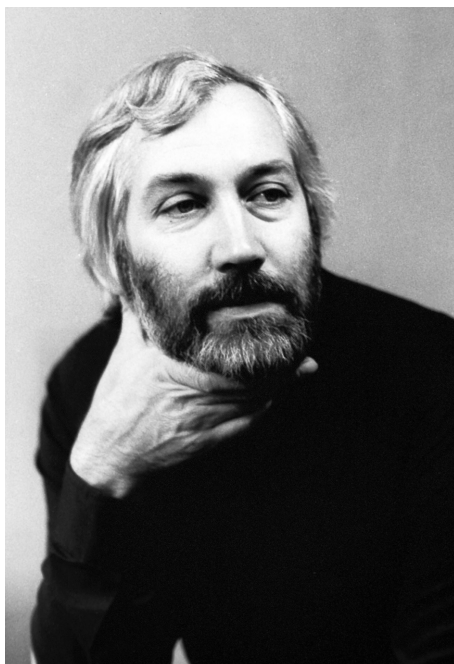
⁵ V. Kepp. Üheksa arbutat. Profiilid. Tööhüpoteesid. Tsitaadid. Fotod. Jõgeva: Betti Alveri Muuseum, 2019, lk 181.

⁶ R. Hinrikus. Toimetaja järelsõna. – B. Kangro, K. Ristikivi. Kirjad romaanist. 31 kirja aastaist 1966–1977. Tallinn: Varrak, 2006, lk 118.

⁷ J. Kaplinski. [Iseendast]. – EKM EKLA, f 424, m 55: 8, l. 2.

⁸ J. Kaplinski. Isale. Tallinn: Varrak, 2003, lk 28.

⁹ J. Kaplinski. Õhtu toob tagasi kõik. Tallinn: Eesti Raamat, 1985, lk 84.

Jaan Kaplinski 1983. aastal.

Foto: Kaljo Raud. EKLA, A-255: 167

Ehkki need aastad olid Kaplinski jaoks loominguliselt viljakad ja teostus tema pikaajaline unistus pääseda vabasse maailma, oli see mitmel põhjusel ka keeruline aeg: pere majanduslik olukord oli halvenenud¹⁰ ja seoses „Neljakümne kirjaga“ sattus Kaplinski 1981. aastal KGB haardesse: tema korter otsiti läbi ja samal aastal avaldas ta „kahetsuskirja“ pagulastele suunatud ajalehes Kodumaa, mis tekitas paljudes pahameelt.

Kaplinski ja Kangro kirjavahetuse konteksti piiritlemiseks heidan pilgu 1960. aastatesse, mis oli arbujate – Betti Alveri, Heiti Talviku, Bernard Kangro, Uku Masingu, August Sanga, Kersti Merilaasi ja Paul Viidingu – „tagasituleku“ algus. Esiteks olid 1960. aastad aeg, mil arbujate luule hakkas ametlikult heaks kiidetuna tasapisi jälle kodueestlaste kirjandusteadvusesse

jõudma: 1962. aastal ilmus Merilaasi „Rannapääsuke“, 1963. aastal Sanga „Võileib suudlusega“, 1966. aastal Alveri „Tähetund“. Arbujate üks peamisi „tagasitoojaid“ 1960. aastatel oli kirjandusteadlane Karl Muru, kelle doktoritöö teemaks oli eesti lüürika 1930. aastatel, erihuviks aga Alveri luule. 1966. aastal ilmuski Murult põhjalik ülevaade Alveri loomingust, mis oli pühendatud poetessi 60. sünnipäevale, aasta hiljem ilmunud artiklis käsitleb Muru Talviku loomingut. Alveri loomingule pühendatud artikli lõpetab Muru tõdemusega, mis kehtis teistegi arbujate, nende hulgas Kangro loomingu kohta: „Poetessi senine looming on meie luulesse andnud väärtusi, mille ulatuslik taasavaldamine tähendab õigupoolest alles nende tõelise tundmaõppimise algust.“¹¹

Ühtlasi olid 1960. aastad aeg, mil arbujate looming jõudis noorte kirjandusuurijate vaatevälja: valmis mitu diplomitööd, nende hulgas Ly Seppeli „Arbujate esteetiline ideaal“. Samuti töid 1960. aastad teatud murrangu sellesse, kuidas suhtuti Nõukogude Eestis Teise maailmasõja ajal Läände põgenenud kirjanike loomingusse. Nii anti 1966. aastal uuesti välja Karl Ristikivi romaan „Imede saar“ ning ajalehe Kodumaa kaasandena Kangro valikkogu „Võõramaa õhtu“; aasta varem oli ilmunud Kalju Lepiku „Sina oled kuusik ja mina lepik“. Kangro valikkogu ilmumisest

¹⁰ T. Salumets. Kujuneda sunnita: mõtestades Jaan Kaplinski. Tallinn: Varrak, 2014, lk 158.

¹¹ K. Muru. Eluallikad on täis. Betti Alveri 60. sünnipäeva puhul. – Looming 1966, 11, lk 1767.

ajendatuna avaldas Harald Peep aasta hiljem ajalehes Sirp ja Vasar põhjaliku ülevaate kogu Kangro luuleloomingu, seostades teda otsesõnu Arbujate kui rühmitusega. Ehkki hilisem retsept-sioon ei ole Arbujaid rühmituseks pidanud, seda eeskätt ametliku koosseisu, programmi, oma väljaande ja ühiste ülesastumiste puudumise tõttu, tekitas Ants Orase koostatud antoloogia „Arbujad. Valimik uusimat eesti lüürikat“ (1938) ja selle järelsõna, kus Oras lõi mudeli, mis „üldistas tervikuks tollase noore luule“,¹² mulje mingist eelnevatest sootuks erinevast ja uuenemist taotlevast nähtusest.

Luulelaadilt oli arbujate puhul tegemist siiski võrdlemisi eripalgeliste autoritega, mida toob oma ülevaates esile ka Peep, tõdedes:

Üldse tundub, et arbujate liikumine jättis osavõtjatele õige vabad käed isikupära arendamises – olid nad ju tublisti erinevad enne koguteose ilmumist, kolmekümnendate lõpul leiab aset küll mingi temaatiline ja suhtumuslik lähene-mine, kuid kaugeltki mitte tasalülitavalt; vastastikku oli üksteiselt alati õppida, kuid omaks võeti põhiliselt vaid seda, mida andis oma vaateprismas kordumatuks murda.¹³

Peebu artikkel Kangro luulest annab tunnistust, et ta oli hästi kursis kõigi Kangro luulekogudega, mis olid tolleks ajaks Rootsis ilmunud. Raamatuid saatis talle ka Kangro ise, kellega Peep oli kirjavahetuses aastail 1965–1994.¹⁴ Lisaks postile võisid raamatud kodumaale jõuda nende kaudu, kellel lubati välismaale reisida. Kodu-eestlased said esimest korda võimaluse Rootsist külastada 1956. aastal ja siis kohtuti ka pagulaseestlastega.¹⁵ Kirja teel suhtlemine kodueestlaste ja Läände pagenute vahel oli alanud märksa varem: Anu Raudsepa teatel saabusid esimesed kirjad Läänest

*Bernard Kangro 1990. aastal.
Foto: Kalju Suur. EKLA, B-156: 348*

¹² M. Velsker. Kolmekümnendate aastate luule kuuekümnendate aastate kriitikas ja kirjandusteaduses. Keele ja Kirjanduse ning Loomingu näide. – Keel ja Kirjandus 2007, 6, lk 441.

¹³ H. Peep. Ühe kujutlusmaailma kaardistusi. – Sirp ja Vasar, 17.03.1967, lk 4, 7.

¹⁴ E. Annuk. Tartu ja Lundi kahekõne. Väljavõtteid Harald Peebu ja Bernard Kangro kirjavahetustest. – Looming 2000, 9, lk 1393.

¹⁵ T. Ojamaa, K. Labi, J. Kronberg. Harri Kiisk – eesti kultuuri vahendaja Rootsis. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus, 2012, lk 161.

kodumaale juba 1946. aastal,¹⁶ kuid paari aasta pärast suhtlemine katkes, taastudes 1950. aastate keskel.

1965. aastal luulekassetis „Noored autorid 1964“ koos Viivi Luige, Hando Runneli, Ly Seppeli ja Lehti Metsaaldiga debüteerinud Kaplinski on meenutanud, et tema perekonnal avanes võimalus Läände pagenud sugulaste ja sõpradega taas suhtlema hakata 1950. aastate keskel. Eessõnas enda ja Hellar Grabbi kirjavahetusele kirjutab Kaplinski:

Hakkasid tulema kirjad, pakid ning ka raamatud. Raudeesriidesse tekkisid praod, luugikesed. Hakkasime elama kahes maailmas. Vanem põlvkond muidugi elas edasi kadunud vabariigi tões ja vaimus, meie, nooremad, integreerusime mingil moel Läänega. Mis minule tähendas nii välis-Eestit kui vaba Euroopat-Ameerikat.¹⁷

Kirjasuhtlus läbi raudse eesriide tähendas seega võimalust taastada sõja tõttu katkenud suhted võõrsil elavate sugulastega, samuti oli see oluliseks viisiks avardada vaimseid horisonte, seda eeskätt nende jaoks, kellel Läände reisida ei lubatud. Eesti Kultuuriloolises Arhiivis asuvast Kaplinski personaalkogust (f 424) nähtub, et kõige varasem kirjavahetus tekkis tal Rootsis elanud vanaema tädipoja Arvo Mägiga, kellega hakkas kirju vahetama 1958. aastal. Lisaks Grabbile, Mägile ja Kangrole oli Kaplinski kirjavahetuses veel rea pagulaskirjanike ja literaatidega, nende hulgas Ivar Ivaski, Ivar Grünthali, Vello Salo, Ivo Iliste, Urve Karuksi ja Paul Reetsiga.

Selle kohta, mida Kangro looming, eelkõige luule Kaplinski jaoks tähendas, on ta mõtteid avaldanud nii kirjades Kangrole kui ka mitmes varasemas kirjavahetuses. 1965. aasta 15. aprillil Grabbile adresseeritud kirjas tunnistab Kaplinski: „Siiski kasvasin kuni 19–20 eluaastani Kangro valdava mõju all ja teadsin teda lehekülgede kaupa peast. Ja olen talle üsna tänulik tänini, kuigi teda suurt enam lugeda ei himusta.“¹⁸

Päevikusse, mida Kaplinski pidas aastail 1980–1997, on ta 1981. aasta jaanipäeval kirja pannud järgmised read:

Kirjutan artiklit, vist „Kodumaale“ ikkagi. Kangrost on selles ilmselt abi. Tahaksin seda inimest kohata. Tahaksin talle midagi head öelda. Tahaksin öelda, kui palju olen temalt saanud. Enne kui hilja.¹⁹

Sama aasta augustis ajalehes Kodumaa ilmunud „kahetsuskirjas“, milles saavad pragada nii pagulaseestlased kui ka parempoolsed jõud, leidub siiski ka midagi, mis Kaplinski on rõõmustanud: nimelt tõstab ta esile Kangro esseekogu arbutjatest, sest erinevalt oma romaanidest ei taotle Kangro Kaplinski arvates selles raamatus „nüüdis-Eesti maalimist poolsürrealistliku põrgu eeskojana vastandiks tunase Eesti

¹⁶ A. Raudsepp. Erakirjad infoallikana Eesti ja Lääne vahel stalinismist sulani (1946–1959). – Ajalooline Ajakiri 2018, 4, lk 260.

¹⁷ J. Kaplinski. Sõprade kirjad on su poole teel. – Sõprade kirjad on su poole teel. Jaan Kaplinski ja Hellar Grabbi kirjavahetus 1965–1991. Koost. S. Olesk. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus, 2013, lk 9.

¹⁸ Sõprade kirjad on su poole teel. Jaan Kaplinski ja Hellar Grabbi kirjavahetus 1965–1991, lk 30.

¹⁹ J. Kaplinski. Päevaraamat. 8. III 1981–30. I 1982. – EKM EKLA, f 424, m 57: 9.

taluelu või ülikoolilinna idüllile.²⁰ Kiiduväärne on Kangro esseede puhul Kaplinski meelest ka asjaolu, et Kangro ei varja seekord „tõikasid Pätsu kroonu jõhkravõitu sekkumisest kirjandusellu.“²¹ Kas selles väites väljendub kirjutaja soov meeldida „organitele“ või tema siiras arvamus, jääbki vastuseta. Küll aga on selge, et vajadus Kangroga suhelda tekkis Kaplinski just huvi ja imetluse tõttu arbujaate vastu. Sama aasta septembris võttiski Kaplinski Kangroga kirja teel ühendust.

Mälestusteraamatus „Söödist Econi“ (2018), milles Kaplinski meenutab talle enim meelde jäänud kirjanikke, tuleb seoses Kersti Merilaasiga juttu ka arbujaate luulest:

See oli minu esimene põhjalikum kokkupuude inimesega arbujaate seltskonnast, kes olid eesti luules minu jaoks võibolla ühed kõige olulisemad teenäitajad ja eeskujud sellest saadik, kui ma maal sugulaste juures vanadest Loomingutest lugesin Heiti Talviku, Betti Alveri ja August Sanga luuletusi.²²

Arbujaate tähenduse ja mõju üle oma põlvkonnale arutleb Kaplinski pikemalt esimeses kirjas Kangrole, väites:

[- - -] ARBUJAD veensid mind selgesti, et mina, Paul-Eerik²³ ja veel mõni mees, Juhan Viiding hilisemast kümnendist, oleme selle joone edasitõmbajad, mida arbujad alustasid. Mis neil pooleli jäi.²⁴

Ühes hilisemas kirjas aastast 1983, milles tuleb taas juttu arbujaatest, märkab Kaplinski arbujalikkust Mari Vallisoo luulekogus „Rändlinnud kõrvaltoas“ (1983), võrreldes tema luule mina-positiooni Alveri luule lüürilise minaga.

Ühtlasi esitab Kaplinski esimeses kirjas Kangrole oma „teooria“ arbujaate luule kohta, jagades selle luuleks, kus domineerib *yin*-poolus, ja luuleks, milles on valdav *yang*-poolus. Kangro ja Masingu luules on Kaplinski hinnangul märgatav *yin*-poolus, just nemad kaks esindavad Kaplinski silmis „visionäärset, tõeliselt „arbujalikku“ suunda kolmekümnendatel aastatel.“²⁵ Siinkohal on oluline meelde tuletada, et Kaplinski ei hinnanud Masingut üksnes luuletajana – temast sai Masingu vaimustunud jünger, kelles Kaplinski võis otsida isakuju²⁶ ja kellega suhet lahkab Kaplinski autobiograafilises romaanis „Seesama jõgi“ (2007).

²⁰ J. Kaplinski. [Kiri]. – Kodumaa, 19.08.1981.

²¹ Samas.

²² J. Kaplinski. Söödist Econi. Tallinn: Hea Lugu, 2018, lk 45.

²³ Arne Merilai käsitleb Kaplinski ja Rummo poeetika sarnasust artiklis „Kaplinski joon ja Rummo sädemed. Struktuurivõrdlus“, väites: „1960. aastate luuleelevusele mõeldes jätavad Jaan Kaplinski ja Paul-Eerik Rummo mulje omamoodi paarisrakendist, kelle vabavärssluule poeetika tundub mõneti sarnane, hoolimata oma teineteist täiendavast erinevusest“. – Methis. *Studia humaniora Estonica*, 2022, 29, lk 34.

²⁴ EKM EKLA, f 424, m 2: 1, l. 1.

²⁵ EKM EKLA, f 310, m 66: 4, l. 12.

²⁶ T. Salumets. Kujuneda sunnita: mõtestades Jaan Kaplinski. Tlk K. Unt. Tallinn: Varrak, 2014, lk 116.

Mis oli see, mis Kaplinskis arbujate vastu niivõrd suurt imetlust äratas? Mõistet „arbujalikkus“ on püüüdud lahti mõtestada, lähtudes nii arbujate luule esteetilisest kvaliteetidest kui ka sotsiaalsest ja poliitilisest kontekstist, milles see luule sündis. Toomas Liiv ongi arbujalikkuse sõnastanud kui ilu, vabaduse ja vastupanu kuulutuse, käsitledes Kangro loomingut mõistest „vastupanu-esteetika“ lähtudes.²⁷ Esteetilisest kvaliteetidest on arbujalikkusega seostatud selget stroofi ning täpset ja efektselt riimi, looja pjedestaalile tõstmist, iha igaveste tõdede järele, romantilist kujundikäsitlust, aforistlikku väljendust ja inimhinge vabaduse pühitsemist, aga ka kunstipreesterlust. Tundub, et Kaplinski ei veedelnud arbujate juures mitte niivõrd luule vormiline täp-sus, looja pjedestaalile tõstmine või kunstipreesterlus (kirjas Kangrole kasutab ta sõna „vaimupreesterlus“), kuivõrd luuletaja rolli mõtestamine vahendajana – prohvetina:

Midagi veetlevat ja vist tähendusrikast on arbujates egogeniaalsuse puudumine, mis varasemaid koolkondi nii varjutas. Inimesed otsekui tunnetanuks, et on vahe-mehed, teenijad, mitte isandad. Taas midagi, mis šamaanile ja prohvetile ise-loomulik ja mis meie luuletajad tihti unustama kipume.²⁸

Võimalik, et arbujad muutis Kaplinski silmis veetlevaks ka hiilgus, mida kiirgas müüt 1930. aastatest kui eesti kultuuri kuldajastust ja mille keskme moodustasidki just arbujad kui vaimuvabaduse valvurid.

Lisaks mõtisklustele kirjandusest ja filosoofiast sugeneb Kaplinski kirjadesse ka teateid argipäevast. Nii kirjeldab ta 1983. aasta augustis paberile pandud kirjas suure armastusega oma Põlvamaal Mutikul asuvat majapidamist ja seda ümbrit-sevat loodust. Maja maal andis võimaluse olla „jalamees“, keegi, kes võtab aega, et vaadelda looduses toimuvat, ning piisavalt vaikust ja oma ruumi, millest Kaplinski oli lapsepõlvest saadik puudust tundnud: „Mõtlen, et see maja maal on mulle sama oluline asi kui vaimutöö, kusjuures muidugi üks aitab (vahel küll ka häirib) teist.“²⁹ Kangro kirjade peamiseks teemaks on kas tema enda looming või Teise maailma-sõja eelne kirjandus. Hämmastust tekitab Kangro teoste valmimise kiirus: romaani „Kuus päeva“ (1980) järje „Seitsmes päev“ (1984) kirjutas ta enda sõnul valmis vähem kui kuu ajaga.

Teineteisele saadeti oma raamatuid: nii sai Kangro Kaplinskilt parasjagu ilmu-nud luulekogu, Kaplinski Kangrolt aga romaanid „Kuus päeva“ ja „Seitsmes päev“, mille tegevus toimub Lundis. Kangro näib oletavat, et lugejad tema teost ei mõista, mistõttu võib tema kirjas 1. juulist 1985 tabada kergelt iroonilist tooni:

Olen tähele pannud, et ka eestlased on reaalsuse ainuõigeks pidamise kütkes (kirjanduses muidugi) rohkem kui vahest teised. Neil on vahest raske Linuse juhtu-misi ja mõtisklusi tabada ja selgeks seletada – vintsked vennad meie kaasmaalased oma tõdede ja tõelustega!³⁰

²⁷ T. Liiv. Bernard Kangro ja vastupanu-esteetika. – Reede, 21.09.1990.

²⁸ EKM EKLA, f 424, m 2: 1, l. 2.

²⁹ EKM EKLA, f 310, m 66: 4, l. 5.

³⁰ EKM EKLA, f 424, m 11: 13, l. 9.

Kaplinski luges romaani huviga, kuid samal ajal tuletas teos valusalt meelde Nõukogude Eesti vanglalaadset elu, kust pääsesid välja vaid valitud. Kaplinski kirjutab:

Kas kujutad ette, et see raamat sünnitas mul suure igatsuse seal kirjeldatud Lundi järele. Koduigatsus, äraigatsus, kuidagiviisi lähedased mõlemad. Kui kord saatus tahab ja mul sinna minna laseb, loen raamatut kindlasti veel ja käin linna tänavatel Linusega koos.³¹

1987. aastal avaneski Kaplinskil võimalus külastada Lundi ja Kangrot. Kahjuks ei ole sellest aastast säilinud ühtki kirja ei Kangrolt ega Kaplinskilt, küll aga meenutab Kaplinski kohtumist Kangroga eelmainitud mälestusteraamatus „Söödist Econi“:

See oli mulle oluline. Olen ise ühelt poolt maailmakodanik, teiselt poolt Võrumaa kolkapatrioot. [...] Mind liigutas tema mälestusteraamat arbujaatest ja kõik tema juurde oli liigutav.³²

Pole teada, kas Kaplinski ja Kangro hiljem veel kohtusid. Kirjavahetus Kangroga äratas Kaplinskis igatsuse pääseda välja Nõukogude Eestist, aga võimalik, et ka Teise maailmasõja eelse Eesti järele, mille vaimsust ja elutunnet Kangro kui üks arbujaist Kaplinski jaoks ilmselt kehastas. Viimane dateeritud sõnum Kaplinskilt Kangrole pärineb 1992. aasta detsembrist; Kangro viimane kiri Kaplinskile on kirjutatud jaanuaris 1994. Selleks ajaks oli ta kaotanud mõlemad jalad ja jäänud ratastooli, tõdedes resigneerunult: „Nii on lõppenud ka mu reisid ja Eesti on mõõtnatusse kaugusse taganenud. Kui olen jõudnud valu vaheaegadel, olen ka kirjutada üritanud. Isegi haiglas viimastel kuudel.“³³ Sama aasta märtsis Kangro suri. Kokku on Eesti Kultuuriloolises Arhiivis hoiul üheksateist Kaplinski kirja ja kaarti Kangrole,³⁴ kolm neist koopiad;³⁵ Kangro kirju ja kaarte Kaplinskile on arhiivis üksteist.³⁶

Siinses publikatsioonis on avaldamiseks valitud kaheksa kaarti ja kirja kirjavahetuse algusajast, mil kaks kirjanikku arutlesid peamiselt Arbujaate üle, kuid lubasid teineteisel näha ka oma loomingulist köögipoolt. Kaplinski ja Kangro kirjavahetus näitab, et Kangro oli kirjanik, kelle luule Kaplinskit inspireeris, aga lisaks sellele oli ta Kaplinskile oluline sellegi tõttu, et elustas oma raamatutega „Arbujad“ ja „Arbujaate kaasaeg“ ühe märgilise epohhi eesti kirjandusloos, kinnistades Arbujad selle keskmeks. Nende loomelaadi jätkajana soovis Kaplinskigi ennast näha.

³¹ EKM EKLA, f 310, m 66: 4, l. 9.

³² J. Kaplinski. Söödist Econi. Tallinn: Hea Lugu, 2018, lk 101.

³³ EKM EKLA, f 424, m 11: 13, l. 16.

³⁴ EKM EKLA, f 310, m 66: 4.

³⁵ EKM EKLA, f 424, m 2: 1.

³⁶ EKM EKLA, f 424, m 11: 13.

► Jaan Kaplinski Bernard Kangrole

Tartu-Aruküla, 6.IX 1981³⁷

Austatud Bernard Kangro,

tunnen, et ei saa teisiti, kui püüan lühidalt kirja panna, mis meeles liikuma hakkas ARBUJAD lugedes. Vabandan, et kirjutun käsitsi, aga masinal kirjutamise aeg on üürrike – ikka keegi läheduses magab või kipub masinaga mängima.

Mõne hea sõna sain ARBUJATEST ütelda ajalehes „Kodumaa” – loodan, et kui artiklit lugesite – võtsite nad vastu ega lasknud end harjumatust kontekstist segada.

ARBUJAD mõjusid mulle nii, et nägin mitu ööd unes raamatu peategelasi ja silmis-kõrvus pulseerisid värsid, millest hommikul ei teadnud, kas nad on Talviku, Alveri või unenäo enda. Mida järele vaadata sain, olid Alveri...

Tahaksin siiski sügavamini süübuda Arbujate vaimsusesse. Mis see oli? Tajun, et nimetuses on tõesti tabatud tuuma. Ent kuidas inimesed ise selleni jõudsid. Domineeris (excl. U. Masing!) Lääne-orientatsioon. Kas see viimane ei ole kärpinud noore Kangro tiibu, surunud tema šamaani-inspiratsiooni veidi võõrastesse vormidesse? Ehk oleks hingele lähemal olnud näiteks Hiina luule või islami müstikud (Rūmī jt.)? Ja ometi on Talvikus, Alveris, Kangros, Sangas eriti olemas üks ja tajutav Arbujate, arbumise rütm. Mida see tähendab? Rütm ühendab (lihtsamalt kasvõi marssijaid), innustab püsima-seisma, tiivustab, annab hoo argisest üle lennata. Niisiis ühendus, vastupanu, lendutõus. Pidi olema midagi, millele see oli kontrastiks. Siin napib mul lihtsalt kogemusest. Kasvasin EVr aega idealiseerivas keskkonnas, hiljem olen saanud väga palju suhtes väga kriitiliseks, ent ei mõista ikkagi, mis oli masendav ja ärritav 30.te aastate õhus. Ehk vaimsusepuudus, tõusiklik rahulolu, reduktSIONISTLIK materialism, mis ühendas isandat ja orja, riigimeest ja riigivastast kõike taandama lihtsatele impulssidele? Ei tea. Tahaks aga teada. Kasvõi juba sellepärast, et ARBUJAD veensid mind selgesti, et mina, Paul-Eerik ja veel mõni mees, Juhan Viiding hilisemast kümnendist, oleme selle joone edasitõmbajad, mida arbujad alustasid. Mis neil pooleli jäi. Kõike siin ei oska jälle seletada, kuid küllap seletab paljut rütm, seesama värsside taga kumisev nõiatrumm. Trummirütm peab nõiale andma väe, mis viib ta välja siit maailmast, siberi-soomeugri uskumise „keskmisest maailmast” ülemisse või alumisse, taevaliste või surnute juurde. Siin on Kangro uni kolmest ülestikku maailmast täitsa arhetüüpselt ehe! Mulle tundub, et segastel aegadel taandub vaim tihti niisugustesse arhetüüpsustesse, otsib juuri ja põlisrütme. Meie vist leiaksime omad ikkagi Idast, Kagust. Siber. Hiina. Tiibet. Indo-Hiina. Indoneesia. Polüneesia. Seda teed on Masing tõesti käinud. Arvan, et Lõuna, Vahemeri, meile veidi võõram on. Ent oleme segarahvas ja meie arhetüüpne taust võib ka lõheneda kahte – ühed on Lähis-Ida, teised Kaug-Ida tõugu või kuis seda öelda, näiteks et ühed on Yang (päike, valgus, kontrastid, dünaamika, ekstraversus, mehelikkus), teised Yin (kuu, vari, pehme üleminek, staatika, introvertsus, naiselikkus). Kui arbujail on puudusi, siis ehk, et Yang-poolus domineerib veel liiga ning surub end peale Yinile. (Yin oleks minu meelest Kangro, Masing, võib-olla ka Alver, Viiding). Yin-vaim on vilemäng,

³⁷ Kaplinski ilmselt eksis, kiri peaks olema kirjutatud 6. oktoobril.

Yang-vaim on klaver. Talvikukeskne arbumine on klaver ja vilepillil on kindlasti vahel raskusi selle järgimisega. Kangrol minu meelest eristuvad klaver ja vilepill päris selgelt ja igal juhul on teine parem ja tõelisem. Seda tahaks kunagi täpsustada, kui mahti saan. Kõige parem oleks muidugi, kui saaksin seda suusõnal kunagi Lundis teha. Aga seni ei ole mu sealmaalkäigust asja saanud. Väga lühidalt on „Sonetid“³⁸ enam vilepill, „Vanad majad“³⁹ klaver, eriti on klaver „Veebruar“⁴⁰, vilepilli on väga palju „Allikad silla juures“⁴¹.

Tegelikult usun teesist-antiteesist väsinuna ikka sünteesi. Mis on süntees klaveri ja vilepilli? Ehk siis parem arbutate loodust. Kus klaver taandub ja maheneb, vilepill aga ulatub ekstaasini. Seal nad kohtuvad.

Minu kirjanduslik leivalaud oli tähendusrikkal kombel põhiliselt 1930-te aastate LOOMING ja sealt liigutas mind õigupoolest vaid kaks asja – Orase, Koordi ja mõne teise (meenub Rein Nurkse⁴² „Kahtlustatud mõistus“) esseistika ning arbutate, eriti Sanga, Talviku, Alveri luuletused. Muu tundus igav, hall ja lohutu, proosaline veniv proosa, tüütus, agulilehk, väljapääsus. Ei olnud rütmi ega lennuhoogu. Arbutates oli. Nemad mu õpetajateks said murdeest peale ja jäid kauaks. Sellele lisandus hiljem pagulasluulet. Kangro „Pühapäev“⁴³ ja „Suvihari“⁴⁴, Lepikut ja märgataval viisil Ristikivi vähesed luuletused, mis mulle on väga olulised olnud. Põhiliselt on see sama rütm ja sama igatsus. Ja Shelley ning Baudelaire kõlavad sellega kokku küll. Hiljem on mulle aina suuremat mõju avaldanud Kaug-Ida. Muide otse või kaudselt ka Paul-Eerikule ja Juhanile. P-E. on zeni'i mõjul saanud selleks, kes praegu on ja Juhanis kõlab sealne vaim aina selgemini. Ons see selle joone kulgemise loogika, mida teie kord siin linnas tõmbama hakkasite? Jälle ei tea. Ei tea, mis seos meil õieti oli peale peresidemete ja leivalaua. Ent küllap on ikka seda, mida kutsumuseks nimetaks. Šamaan oli kutsutu. Vaimud andsid talle märku. Ons leppimatus sellega, mida paljud eluks nimetavad ja millega kõik tasalülitada tahavad, ka niisugune kutsutuse märk?

Midagi veetlevat ja vist tähendusrikast on arbutates egogeniaalsuse puudumine, mis varasemaid koolkondi nii varjutas. Inimesed otsekui tunnetanuks, et on vahemehed, teenijad, mitte isandad. Taas midagi, mis šamaanile ja prohvetile iseloomulik ja mis meie luuletajad tihti unustama kipume. Ja tõsi on paraku seegi, et kutsuja ei ole ka rahvas ja kodumaa mitte! Midagi ülemat neist on ja peame vaatama, et see käest ja kõrvust ei kaoks.

³⁸ Kangro esikkogu, mis ilmus 1935. aastal.

³⁹ Kangro teine luulekogu, mis ilmus 1937. aastal.

⁴⁰ Kangro 1951. aastal ilmunud luulekogu.

⁴¹ Kangro 1972. aastal ilmunud luulekogu.

⁴² Rein Nurkse (1907–1963), leksikograaf ja keelekorraldaja. 1938. aastal ilmus ajakirja Looming kahes numbris Nurkse artikkel „Kahtlustatud mõistus“, mis annab ülevaate inimkonna vaimse ühtsuse lagunemise käsitlustest filosoofias, kirjanduses ja teoloogias.

⁴³ Kangro 1946. aastal Rootsis ilmunud luulekogu.

⁴⁴ Kangro 1955. aastal ilmunud luulekogu.

Seda asjast endast, kõige peamisest, millest õieti midagi öelda ei saagi. Raamatust oskan konkreetset vähem ütelda. Liigutasid muidugi pildid, mida sellises hulgas ja sellises kvaliteedis ei leia naljalt kusil meie kirjandust käsitlevas teoses.

Väga hea oli raamatu väljapeetud neutraalsus. On kuulda, et kümned inimesed on ta postiteel saanud ja sündmus on ta juba meie vaimuelus kindlasti. „Sirbis ja Vasaras“ nimetatud arbutate õhtu⁴⁵ oli raamatust selgelt inspireeritud ja juhitud. Nii tuleks minu meelest meie rahva poole pöörduda. Nii tuleb päralt. Nii kuulatakse. Kurvastuste kordamine ei aita. Vaim aitab.

Kriitilist. Vist on liiga vähe isiklikku-eraelulist. Tuleb veidi mõistatada, et kokku viia Bernard Kangro ja Maria Wallner,⁴⁶ kuigi vihjatud on tõsistele hingedelustele. Arvan, et see pole pelk uudishimu, kui tahaksin kahest kirjanikust – Alver-Talvik ja Merilaas-Sang enam teada. Kas S ja M ikka olid õnnelikud? Kas Sanga heroiline optimism ei kanna isiklikke süvapäetumusi? Ma olen ehk isiklik liiga, aga minu elu naisteta oleks midagi tõesti muud. Kas arbutatel oli teisiti? Tunases Tartus oldi ehk puritaanimaad. Jälle ei tea. Aga Kangro ehk ärgu-sonett⁴⁷ „Minu näost“⁴⁸? Mul on tunne, et eesti vaimsus on erootika kohalt veidi neurootiline. Sellest tuleb kuidagi läbi saada, mööda ja kõrvale ei saa. Sellel on vist tähtsust terve rahva saatusele. Laotse⁴⁹ imestab, et peetakse nime tähtsamaks kui keha. See on meie eksitus ka. Kehaga on vahekorrad pahad...

Mitte enam kriitilist. Eks Susy⁵⁰ kaudu on vast teada minu sidemed (veresidemed) Võrumaaga. See muidugi kõlab taustana kaasa, kui Kangro luulet loen. Urvaste on mulle oluline koht. Sai seal käidud üksi ja Tiiaga, kui abiellu heitsime, isegi suvekodu otsimas. On kirikus orelit proovitud ja järves ujutud. Jalgrattaga Antsla-Karula maad läbi tallatud. Kirjutatud „Valge joon Võrumaa kohale“.⁵¹ Ja Kangro „Pühapäev“ ja „Suvihari“ olid kahekümne aasta eest puha peas. Aitäh siis nende eest ja kõige eest, mida Teilt õppinud ja saanud olen. Küllap Teilegi on andmise rõõm see kõige suurem olnud. Mulle olete tõesti palju andnud. Olgu siis Teil sellest rõõmu!

Tervitades Teie

⁴⁵ Ajalehes Sirp ja Vasar ilmus õhtu kohta järgmine teade: „24. septembril toimus Tartu Kirjanike Majas kirjandusõhtu, mis oli pühendatud meie 1930. aastate luulele, konkreetsemalt kogumikus „Arbutad“ ilmunud poetidele. Sissejuhatava ettekandega esines Ele Lõhmus. Sisukaks kujunes õhtu mälestuslik osa, kus kõnelesid A. Kaal, U. Masing, R. Põldmäe, A. Undla-Põldmäe, L. Viiding jt“ (Sirp ja Vasar, 2.10.1981).

⁴⁶ Kangro abikaasa Maria Kangro (snd Vellner, 1915–2001).

⁴⁷ Sonett „Ehaleminek“ ilmus Kangro esikkogus „Sonetid“.

⁴⁸ Koondkogu „Minu nägu. Luulekogumik 1934–1969“ ilmus 1970. aastal Kangro 60. sünnipäeva puhul.

⁴⁹ Laozi (u 6. saj eKr), Hiina õpetlane, taoismi rajaja. Tema teos „Daodejing“ on ilmunud ka Kaplinski tõlkes (2001, 2022).

⁵⁰ Susanne Raudsepp (1919–2017), Jaan Kaplinski vanaisa Jaan Raudsepa vennapoja Hans Raudsepa naine, kes elas samuti Lundis ja käis Kangrotega tihedalt läbi.

⁵¹ Kaplinski 1972. aastal ilmunud luulekogu.

► Bernard Kangro Jaan Kaplinskile

20. oktoobril 1981

Kallis Jaan Kaplinski!

Südamlik tänu pika ning fastsineeriva kirja eest! Tänane kaart on ainult märgiks, et 6. okt. kirj. kiri oli kohal 19. okt. ja et kirjutati kirjapaberile mõne päeva pärast. Olge tänatud heade sõnade eest! Ka selles kirjatükis, mille ümbrust arvan tõlgitseda ja elimineerida võivat. On õieti imelik, et me pole üksteisele kirjutama sattunud. Võrumaa ja kõik muu... Vanemana julgen ette panna, et lähme üle „sina“-stiilile, kas nii? Veel enne kui kirjutamiseni jõuan, pistan mõne raamatu posti. Sest ega Sul vahest kõiki ei ole. Seniks kaunist ..., ilu ja õnne!

Bernard

► Jaan Kaplinski Bernard Kangrole

–81

Kallis Bernard,

Täna kaardi ja „Kuue päeva“ eest, millele loodan ehk pikemalt reageerida, kui laste kõrvalt mahti saan. Hando Runnel väitis kord, et eesti kirjanduse peakangelane on pärast sündmuste lõppu neid nukralt meenutaja. Meie kirjandus olevat epiloog... siin on nii. Analoogia Ristikiviga. Eestimaa on paksus lumes. Akna taga Emajõe luht, aialapid, kasvuhoonete sõrestikud ja näljas tihased ning harakad. Kvisentali umbes 1,5 km.

Häid jõulusid ja head uut aastat!

Jaan ja tema pere

► Bernard Kangro Jaan Kaplinskile

Suurel Reedel 1983

Kallis Jaan!

Tänu toonaste heade soovide ja tervituste eest! Samuti tore kuulda, et asud kirjanduse lähistel tööle. Seal on häid jõude ju alati ja eriti vaja. Mis siinsest ja praegu? Su pikk toonane, ületoonane kiri on ikka vastamata. Kõik muu veab mind kaugele. Vahepeal on valmis saanud „Arbujate kaasaeg“⁵² ja trükikojas, aprilli lõpus saab kätte. Mis siis? – Ei tea. Jakob ehk „Seitsmes päev“? Mis Sul käes ja kavas? Heade soovidega ja tervitustega

Bernard

⁵² „Arbujate kaasaeg. Märkmeid, mälestusi, mõtisklusi“ ilmus 1983. aastal.

► Jaan Kaplinski Bernard Kangrole

Kallis Bernard,
soovin Sulle häid jõulupühi ja head uut aastat.
Loodan, et tuleval aastal teostub mu Rootsi-sõit ja muudki oodatut-loodetut.
Asun nähtavasti 1983 tööle ülikooli väliskirjanduse kateedri (H. Peep, J. Lotman...) laborandina, ülesandeks õpetada neid, kes kavatsevad ilukirjandust tõlkida. Loodan, et saan selles ametis tutvustada kultuurilugu alates Gilgamešist ja lõpetades ärkamisajaga... Nagu ühe ringi täissaamine – mu isa tegeles veidi sarnaste asjadega üle 40 aasta tagasi...

Heade tervitustega
Sinu Jaan

► Jaan Kaplinski Bernard Kangrole

20.VIII 1983

Kallis Bernard,
tänan kaardi eest, mis tuli kuskil keset kevadisi toimetusi. On kogunud hulk kirju ja kaarte, mis ootavad vastamist, kuigi enamasti ju otse midagi ei küsita.

24 VIII

Elan perega maal juunikuust saadik ja küllap tuleb varsti linna tagasi tulla – kaks poega lähevad kooli. Kuigi näib olevat võimalus, et nad käiksid mõne nädala kohalikus – Karaski – koolis ja meie teeksime siin tarvilikke sügisesi aiatöid ja remondiksime maja. Maja ühes otsas on rehetuba, rehealune ja aganik olid maha lõhutud, kui katus läbi läks. Rehetuba on veel kirvetöö ja tema kordategemiseks kulub veel hulka aega ja vaeva. Kambrite osa majal on ehitatud 1911 – selle kohta on säilinud paberidki, kus ehitusmehel maksti „tare tegemise raha“. Hiljem on laudadega vooderdatud – mina olen läänepoolsele küljele uue voodri pannud ja veranda ehitatud. On veel ait 1925. aastast, kuur kahe väikese laudaga – algselt vist lammastele – suur laut on lagunenud ja lammutatud. Ja saun – suitsusaun, mida meie ei ole ka ümber ehitanud. Moodsama pesemisvõimaluse võiks ju rajada majja sisse.

Aias on meil mõned õunapuud ja marjapõõsad. Ploomid hävitas peaaegu kõik 1978/79 aasta talv. Kasvatame endale ka suveks aedvilja. Siia tulles (1970) mõne aasta jooksul korjasin palju puu- ja põõsaliike ning istutasin aeda ja maja ümbrusse. Kõige paremini on kasvanud lehised ja mõned kodumaised puud – männid, jalakad, tammed, kased. Võõramaistest haruldasemad on vist Jaapani korgipuu (Phellodendron japonicum) ja eriti Kaukaasia tiibpähklipuu (Ptero carya), mis viimane on talved – vahest lumepuudus – ilusti üle elanud ja nüüd varsti meetri kõrgune. Toodud on Tartu ülikooli Botaanikaaiast. Olen lapsest peale unistanud oma aiast ja hiljem just sellest, kuidas saan istutada endale ilupuid. Nüüd on see võimalus olemas ja olen temaga päris rahul. Mõtlen, et see maja maal on mulle sama oluline asi kui vaimutöö, kusjuures muidugi üks aitab (vahel küll ka häirib) teist.

Tunnen viimasel ajal aina suurenevat hingesugulust Kaug-Idaga ja küllap mu luuletustes see ka avaldub. Viimasel aastal kirjutatud ei ole küll eriti trükki pakkunud.

Artiklid on ehk Sullegi kätte sattunud. Ühes püüan natuke ajada Saareste joont Aaviku-Veski järglaste ekstsesside vastu keelekorralduses. Teises kaitsen puhasriimi Adamsi eest, kes on nüüd auväärses eas sama erapoolik ja egotsentriline nagu vanasti. Aga mulle põrmugi ei meeldi tema „riimiuuendus“ – see on vene riimireformi vägivaldne istutamine eesti luulesse, mida V. A. üldse ei tunnudki. Usun rohkem Visnapuu riimimõtteid – tema „konsonantriimi“ taolisi on väga ohtralt näiteks Saaremaa uuemas rahvalaulus, kus adamslik irdriim⁵³ täiesti puudub.

Avaldasin „Keeles ja Kirjanduses“ oma mõtted uuemast eesti luulest,⁵⁴ väliseesti oma küll paraku täiesti ignoreerides. Seal aga, kui mõtlema hakata, ei ole uusi suundi rajatud peale Laabani, kelle mõju siin on tõesti olemas. Väliseestis on domineerinud arbutjatest lähtuv laad, mis domineerib, kuigi mitte nii selgelt, ka meil. Jah, muidugi on omaette mõjukeskus Under. Huvitaval kombel näeme siin tema laadi jätkajana, kui nii võib ütelda, Doris Karevat. Betti Alveri vaimne tütar (taas liialdus) on Mari Vallisoo, kelle viimane kogu⁵⁵ äsja ilmus.

M. V. kogus on ehedat arbutjalikkust, muide ka midagigi, mida varem vist nii selgelt ei märganud, see on suur distants „lüürilise“ ja hariliku „mina“ vahel, mis Betti A.-l ja M. V.-l ulatub oma mina täieliku varjamiseni, isegi uute tegelaste, uue mütoloogia loomiseni. Seostan seda arbutjalikkuse joont vaimupreesterliku hoiakuga, astumisega platoonilis-katoliiklikku vaimuliku rolli, kes kuulutab üleinimlikku objektiivset tõde. Väga suures kontrastis sellega on Kaug-Ida luule minakesksus, kus mina on alati luuletaja ise. Meil on minakeskem Under... See on aga küpsemata mõte. Mõtlen siia juurde, et eesti kultuuris on kaks ränka lünka – et ei oldud tuttavad Kaug-Idaga ja et Euroopa kultuuriga tutvuti Hysmans⁵⁶ ja Przybyszewski⁵⁷, mitte Augustinuse järgi. Hakkan bussile minema ja paber täis, südamlikke tervitusi Võrumaa piirilt!

Ikka sinu Jaan

► Bernard Kangro Jaan Kaplinskile

22. veebruaril 1984, Lundis

Kallis Sõber!

Suur tänu heade soovide eest uueks aastaks! Samad Sulle vastu alanud aastal ja ikka ja alati! Samuti suur tänu hilissuvised kirja eest maalt (siia jõudis 5. septembril)! See sisaldas palju huvitavaid, otse põnevaid mõtteid eesti luule arengujoonte kohta, minakeskse, lüüriliseminaalike suundade kohta. – Probleemid, mida senini keegi

⁵³ Irdriimi mõistet tutvustas Valmar Adams esimest korda oma esikkogus „Suudlus lumme“ (1924).

⁵⁴ Kaplinski artikkel „Interpretatsioone ja impressioone viimase veerandsajandi luuleilmast“ ilmus Keele ja Kirjanduse 1983. aasta maikuu numbris.

⁵⁵ Kaplinski peab silmas luulekogu „Rändlinnud kõrvaltoas“, mis ilmus 1983. aastal.

⁵⁶ Joris-Karl Hysmans (1848–1907), prantsuse kirjanik ja kunstikriitik. Tuntuimad teosed „Äraspidi“ (1884, e.k 2013) ja „Katedraal“ (1898).

⁵⁷ Stanisław Przybyszewski (1868–1927), poola kirjanik. Tuntuimad teosed „Homo Sapiens“ (1896) ja „Saatana lapsed“ (1897, e.k 1909).

pole puudutanud ega vist osanudki nii suurtes joontes luulet näha. Underi ja Alveri vastandamine selles küsimuses on samuti põnev (ja terav) tähelepanek. Tegin muide kunagi Betti lüürilise kangelase otsingul statistikat ja olin üllatunud tagajärgedest. Ei julgenud aga küsimust kirjasõnas puudutada, oli nagu liiga ootamatu. Ei puudu siiski ju ka Bettil minakeskne joon, viited mujale on mõnikord peitemäng, mõnikord üldine literatuuri mõju (ta luges palju ja elas ka selles maailmas nagu mingis tõelises). Tema päris uus luule on minu arvates hoopis „minalikum“ kui kunagi varemini, kuid need on teadlikud ning vahest vajalikud peitepildid. – Nojah, mul jäi Su kiri vastamata ja praegu olen sellest hoopis kaugel olnud. Sügissuvel kavandasin maal mere ääres (Kattvikis) olles valmis Arbujate III köite. Mul polnud kaasas mingit kirjalikku materjali peale mõne juhusliku kaasahaaratu (kavatsesin hoopis puhata, kuid ilm oli nii kuum, et ei saanud välja ja elasin pooliti keldris ja siis tuli see kõik nagu iseenesest juurde). See kujunes nii: Anno domini 1983 ante Christum natum. Üritasin vaadelda ja kirjeldada (lahti mõtestada) meie tolleaegset kultuurielu kogu ta ulatuses. Sest see aasta oli viimane tervikaasta, ka Arbujate ilmumisaasta, läbimurruaasta. Ja üldse 30ndate aastate pale oli selgunud ja sinna see seisma jäigi. Kuigi aasta-paar kirjutasime (Talviku ja minu kogud ilmusid, teistel „Loomingus“, Bettil väike järeleõitseng veel sõja ajal), ometi jäi arbujate kui mingi terviku ja osaliselt üksikautorite areng katkestatuks ega jätkunud normaalselt enam iialgi. Meil jäi tegelikult teadmata, „mis meist oleks saanud“. Sai muidugi, ühteist (Sanga hilisõitseng mingi heroilise moralismi märgi poole, Kersti õnnatud ning ebaõnnestunud katsed ajaga kaasa minna, Betti jätkuv viibimine nagu mingis jumalate poolt kaitstud tornis – ja muidugi pikk vaikimine, vaimne vangipõlv). Aga „see polnud see“! Mis minusse puutub, siis olin ju paguluses, kahekordselt võõrastes tingimustes, kuigi mitte vaikivas olekus nagu teised. Hell nostalgiline periood mu esimestes paguluskogudes oli osalt kirjutatud lugejate tungival vajadusel (ja mu oma sisemisel ajel), aga ka üsna teadlik ning pikas perspektiivis mõeldud kate paguluses üles ehitada avaldamisvõimalused ja kasvatada vastav publik. (Julgen arvata, et sel oli tagajärgi teiste faktorite toetusel ja mu enese otsusel jõud kulutada kirjastamisvõimalustele.) Juba noorest peast oli mind huvitanud proosa (olin ju katseidki teinud), kuid mu romaan „Konrat puhub tornist“ oli nii ajast ees, säärast laadi kohtasin 10–20 aastat hiljem moodsas maailmakirjanduses, minu „Konrat“ jäi kirjutamata, see polnud enam mulle uus, igamees juba songis sedaviisi). Luule juurde sain hoopis hiljem, aga siis olid vahepeal juba kümmekond romaani, kuhu oli energia voolanud... Aga ega ma sellest tahtnud kirjutadagi. See oli ainult näitena, mis ühe või teise arbujaga juhtus. Ka sellega, kelle peal ei olnud mingit vaikimiskeeldu ega ideoloogilist ega muud vaimset suunajat, oli vaba kui lind taeva all. Olen vahel katsunud kujutleda, kuidas oleksid kirjutanud arbujad näiteks neljakümnnendate aastate lõpul normaalse te oled jätkudes. Küll põnev! Heiti, Betti, Sang, Masing, Kersti (mina ise, kõige suurem mõistatus!). Kas nad oleksid olnud arbujad? Kes oleksid noortest tulnud uuteks arbujateks? Eeldan, et vana Siuru ja muu oleks sel ajal olnud kauge ajalugu, kuigi need vanad oleksid kulka toel elanud ja nende töid ka trükitud, mõned neist oleksid uuesti sündinud – kes näiteks? Põnev küsimus! Turnimine kirjanduslool redelil. Kes kirjutaks näiteks eesti kirjanduslool, mis käsitleb 40-nda aastaid ütleme umbes aastal 1945–48? Ühe olematu, ühe võimaliku kirjanduslool? Kas kuski maailmakirjanduses on tehtud sellist katset?

Puudutad oma suvises kirjas palju teisigi küsimusi: tutvus idamaisega, ka Augustinusega, riimiküsimusega. Ei jõua neid puudutada. Adams rabeleb muidugi oma riimiteooriaga kas või nahast välja. Küllap sel oli tähtsust selles, et riim sai nagu tähelepanu osaliseks. Paljud haarasid lõdvemast ja laiemast võimalusest kinni (küllap ka mina tagasihoidlikult), riimsõnade ala suruti laiemaks. Aga peagi läks kogu asi loll-riimideni ja riimituseni välja. Ja ka vanadele riimidele oli antud teine asend, isegi sära. See läks moodi. Aga kuskil idanes ka vastuseis riimidele üldse. (Olen ise julgenud ka sonetti kirjutada ilma riimideta. See pole sonett vanas mõttes, aga sisestruktuurilt ikkagi midagi muud kui nelirida – kerkib üles stroofika, mis oli ainult neljarealiseks litsutud.) Olgu peale jätame need lood täna, kuhugi teiseks korra.

Mis minusse puutub, siis blokeeris tegevust ühe koguteose koostamine, „Koolilinn Valga“⁵⁸, nüüd võiks olla lähedam ees Arbujate kaoks, kuid vahel on ikkagi „Seitsmes päev“, seekord 13. sajand segi ajaga aasta 1971, peategelaseks järgmine Lundi piiskop Jakob Erlandipoeg, hoopis komplitseeritum ise ja komplitseeritumas ajas (võitlus ilmaliku ja kirikliku võimu vahel). Aga see pole päeviku kujul nagu Andrease „Kuu päeva“, vaid normaalproosas. Ei usaldanud Andrease väljamurdmist ellu ja ta suurt pettumust enam kirjeldada, see aine oli hingele raske ja nõuaks ka vanade materjalide uuesti elustamist, mu aeg aga on liiga lühike selleks. Nii et Jakob.

Mis Sinul ees ja käes? Kuidas kõik on?
Nägemiseni!

Bernard

P.S. Panin Sulle eile lennuposti AK lootuses, et läheb kiiresti ning veatult kohale.

Ss

► Jaan Kaplinski Bernard Kangrole

Tartu, 10 III 1984

Kallis Bernard,

viimane märk Sinult tuli aastavahetuse paiku. Vahepeal olen mõelnud Sulle mitmel puhul ja üks nendest puhkudest on natuke eriline... Panen just laual virna järgmise luulekogu lehti, mille tuleval nädalal kirjastusse viin. Pealkiri on vist „Õhtu toob tagasi kõik“. Tõlketsitaat Sappholt vähe muudetult: Hespere panta fereis – õhtu, kõik tood, (mis helgas koit pillas laiali).⁵⁹ Ei oska kreeka keelt küll suurt, aga see laulukatke hakkas kiusama ja meenutas meie rahvalaulusid ja üht Sinu luuletust sellest, et õhtu on oma ema.⁶⁰ Rahvalaulud olid Sinu luuletuse kaudu meelde jäänud. Istusin natuke rahvaluulearhiivis kirjandusmuuseumis ja otsisin välja kõik, mis seal õhtust-hommikust oli. Ega eriti palju ei olnudki. Sinu ridade kõige lähemad eeskujud leidsin enda meehest Setust ja lähikonnast. Huvitav oleks teada, kuidas Sinu luuletus sündis. Ka loetust või oled midagi lapsena kuulnud?

⁵⁸ „Koolilinn Valga. Koguteos piltidega“ ilmus 1984. aastal.

⁵⁹ Luulekogus on moto tõlgitud järgmiselt: „Õhtu, tagasi tood kõik, / mis pillas laiali kargas koit, / tood lamba, tood kitse / tood emale tagasi lapse“.

⁶⁰ Kangro luuletus „Õhtu on oma ema“ ilmus luulekogus „Suvihari“ (1955).

Veendusin küll, et Sapphole väga lähedast paarikut meie lauludest ei leia, see tuleks mitmest tüübist kokku panna. Aga mingi lüürika-arhetüüp siit läbi kumab. André Bonnard⁶¹ rõhutab Sappho naiselikkust ses seoses. Siia kuulub aga vaist ka seos naine-õhtu-kodu ja vahel siis mehe igatsus selle poole või lapse igatsus ema poole. Hiinas on naine ja õhtu muidugi yin ja yin-polaarsust leitakse domineerivat Li Bo,⁶² kellel on aina õhtu ja hämariku luuletused. Du Fu⁶³ on oma suhtumise ja sümboolikaga hiinlaste meelest yang (mehelik – päev)-luuletaja. Meie rahvalaulus domineerib võimsalt see naiselik, õhtu ja kuu poole kalduv suund. Aga kunstluules? Ons sisu sellisel küsimusel? Ei tea, aga minu luulekogu sai sellest nagu telje. Kevadest sügiseni ulatuvad pildid ja mõtisklused said ühisnimetajaks õhtu ja nende vahele paigutus kuidagi väga loomulikult kimbuke vanu regilaule ja paar tõlget Li Bo'lt, Harry Martinsonilt⁶⁴ ja Bo Carpelanilt.⁶⁵ Viimased vihjavad mu viimaseaegsele rootsi luule harrastusele.

Peaks püüdma otsida seda „õhtu toob tagasi kõik“ motiivi slaavi ja balti folkloorist. Äkki proovingi. Eesti luules nagu peale Sinu luuletuse ühtki meelde ei tule.

Hiina luulega tutvudes rabas mind väga selle orgaaniline kasvamine folkloori pinnal. Klassikaline haridus nõudis „Laulude raamatu“ (shi jing)⁶⁶ päheõppimist ja luuletajatele oli see endastmõistetav eeskugu. Meie istume oma kolossaalsete kogude otsas ja oskame nendest nii vähe oma luuleks ümber sulatada! Tunnen, et pean proovima jälle regilauludest inspiratsiooni otsida. Ehk õnnestub.

Meil hakkab kevad tulema. Tihased helistavad laulda. Parveke nurmkanasid elas meie linnaääre-maja juures talve õnnelikult üle. Isegi meie akna all oli neid paar korda näha.

Tervisi kevadehakuks

Ikka Sinu Jaan

⁶¹ André Bonnard (1888–1959), šveitsi tõlkija ja hellenist.

⁶² Li Bo (701–762), hiina luuletaja, kellelt on säilinud umbes tuhat luuletust.

⁶³ Du Fu (712–770), hiina luuletaja.

⁶⁴ Harry Martinson (1904–1978), rootsi kirjanik ja meremees.

⁶⁵ Bo Carpelan (1926–2011), soomerootsi kirjanik.

⁶⁶ Hiina muistsete rahvalaulude ja rituaalsete hümnide kogumik, „Viisraamatu“ ja „Kolmteistraamatu“ osa. Laulude raamatus on kokku 305 laulu, mis on koondatud kolme tsükklisse: „Maakohtade tavad“ (hiina keeles *guofeng*), „Oodid“ (*ya*) ja „Hümnid“ (*song*). Vanimaks osaks peetaks hümnide kogumikku, mis on pärit II aastatuhande lõpust e.m.a.